

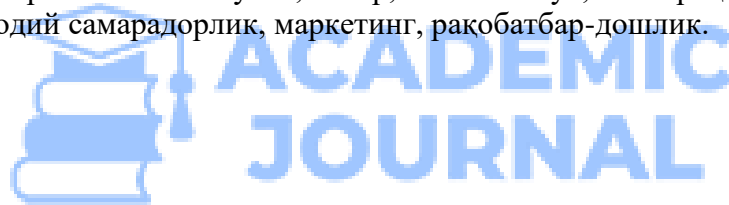
Theoretical Aspects of Cooperative Relations in the Production and Sale of Fruit and Vegetable Products

Alimova Munisa Yulchievna¹

Ravshanov Khurshid Kholikberdievich²

Аннотация. Ушбу мақолада мамлакатимиз мева-сабзавотчилик соҳасини такомиллаштириш, шу жумладан, мева-сабзавот маҳсулотлари экиладиган майдонларни, сақлаш ва қайта ишлаш қувватларини ошириш, тармоқни ривожлантириш учун халқаро молиявий институтларнинг маблағларини фаол жалб этишга йўналтирилган комплекс чора-тадбирлари таҳлил этилган.

Калит сўзлар: агросаноат мажмуаси, бозор, глобаллашув, кооперация, инновацион фаолият, иқтисодий самарадорлик, маркетинг, рақобатбар-дошлик.

¹Associate Professor of department of "Innovative Economics" at Karshi Institute of Economics and Engineering

²Master of Karshi Institute of Economics and Engineering

Кириш. Мамлакат аграр тармоғида мева-сабзавот маҳсулотлари етиштириш ва уни экспортга чиқариш борасида жуда катта тўлиқ фойдаланилмай ётган имкониятлар мавжуд. Таҳлиллар кўрсатишича, республикада етиштирилган мева-сабзавот маҳсулотлари ички талабдан ортиқча бўлган йилларда маҳсулотнинг ички бозордаги ўртача баҳолари жуда пасайиб кетиб маҳсулот етиштирувчи деҳқон зарар кўриши кузатилади. Шунингдек, шакланган паст бозор баҳоси маҳсулотларни бозорга чиқаришга тўсиқ бўлиб, маҳсулотнинг аксарият кўп қисми истеъмолчига етмасдан нобуд бўлишига олиб келади.

Кўплаб омиллар билан бир қаторда маҳсулотларнинг ўртача бозор баҳолари пасайиши ёки нобудгарчиликлар миқдори ортишида маҳсулотни сотиш тизимининг яхши йўлга қўйилмаганлиги катта тўсиқ бўлмоқда. Бу эса ўз навбатида қишлоқ хўжалиги корхоналарини иқтисодий аҳволи ёмонлашуви орқали мамлакат аҳолисини сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашда муаммолар пайдо бўлади.

Шунингдек, мева-сабзавот маҳсулотлари аҳоли истеъмол талабларини қондиришда асосий ўринни эгаллаган ҳолда қайта ишлаш саноати учун ҳам асосий хомашё бўлиб, ушбу тармоқда банд бўлганларнинг даромад манбаи ҳисобланади. Шу боис, мева-сабзавотчилик тармоқларини ривожлантиришга сўнгги йилларда мамлакат миқёсида катта эътибор берилмоқда.

Мева-сабзавот маҳсулотлари етиштиришдаги мавжуд технологиялар, ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва хўжалик юритиш шакллари фаолияти, маҳсулот етиштирувчи хўжаликларнинг моддий-техник таъминоти даражаси, маҳсулот етиштирувчиларга хизмат кўрсатувчи инфратузилма объектларининг ривожланиш даражаси бозор талабларига қанчалик жавоб бериши маҳсулот етиштиришнинг рақобатбардошлик хусусиятларини аниқлаб берувчи муҳим омиллар қаторига киради.

Шу билан биргаликда етиштирилган маҳсулотларнинг сифати, миқ-дори ва маҳсулот етиштиришга сарфланган моддий ҳамда меҳнат ресурслари ҳажмини оптималлаштириш, савдога чиқариладиган товар маҳсулотлари таннархини камайтириш борасида олиб бориладиган тадбирлар ишлаб чиқариш-нинг иқтисодий барқарорлигини таъмин этади ва маҳсулот етиштирувчи деҳқонни қўшимча фойда билан таъминлайди.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Мева-сабзавот маҳсулотлари етиштириш соҳасини ривожлантириш иқтисодий муаммолари ва қишлоқ хўжалигида кооперация ва интеграция жараёнини ривожлантириш масалаларида агроиқтисодчи олимлардан А.В.Чаянов кооперациянинг иқтисодий моҳиятини мустақил равишда ўз фаолиятини бирлаштирувчи турли хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий манфаатлари муштараклигини таъмин этувчи муносабат сифатида таърифлайди. Муаллиф бу ерда асосий эътиборни мол-мулк эмас, балки кооперация муносабатларига киришган мустақил субъектлар манфаатларига хизмат қилишга қаратиш лозимлигини алоҳида уқтиради.

Бу концепция эса И.Н.Буздалов томонидан «Кооперация турли хўжа-лик юритувчи субъектларнинг биргаликдаги фаолияти бўлиб, у ўзида шах-сий, жамоа ва ижтимоий манфаатларни бирлаштиради, алоҳида инсонлар-нинг ижодий меҳнатини рағбатлантиради. Айни пайтда инсоннинг ижтимоий кафолати билан бирга, социал химоясини таъмин этади» деб фикр юритади.

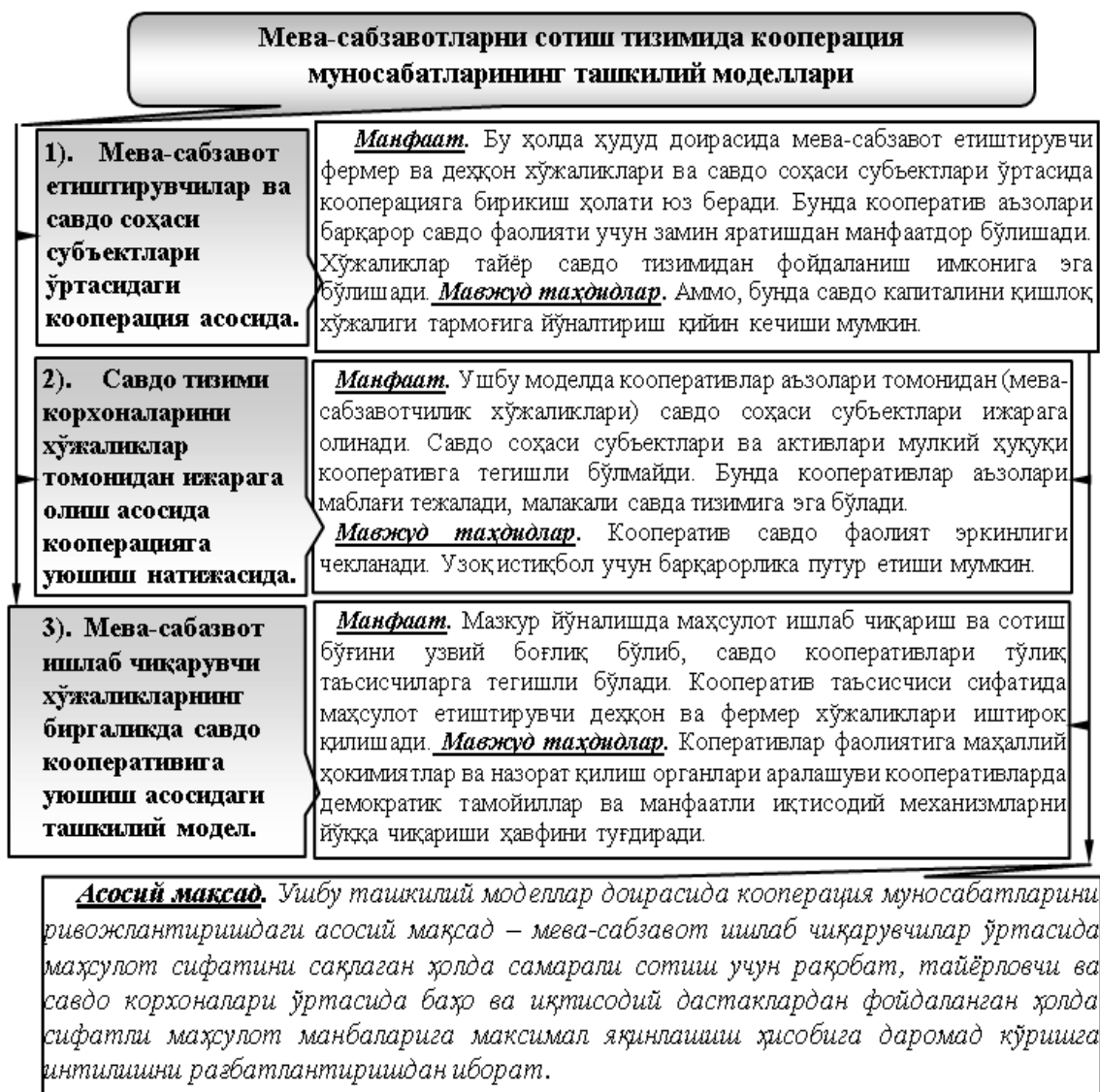
Қолаверса, етук иқтисодчи олимлардан М.И.Туган-Барановский асосий эътиборини

кооперация шакллари ва кооперация жараёнининг ижтимоий жиҳатларига қаратиб, уни ижтимоий ҳаракат сифатида талқин қилган бўлса, бизнинг олимлардан Р.Х.Хусанов ўз ишларида кооперациянинг иқтисодий жиҳатларини тадқиқ этади. Бунда асосий эътибор майда товар ишлаб чиқарувчиларга қаратилган бўлиб, кооперациянинг иқтисодий ва ижтимоий табиати ўша давр нуқтаи-назаридан талқин этилади. Майда якка деҳқон хўжаликларининг моддий-техник базаси жуда заифлиги, товарлилик даражаси пастлиги хўжаликларнинг иқтисодий эмас балки кўпроқ ижтимоий субъект сифатида фаолият юритишига олиб келган ва кооперация жараёнига тўсиқ бўлганлиги кўрсатиб ўтилади.

Аммо, шу билан бирга юқоридаги муаллифлар ишлари турли даврда, умумий ҳолда бажарилган бўлиб маҳсулотни сотиш тизимини алоҳида муаммо сифатида танлаган ҳолда чуқур ёндашилмаган. Айтиш пайтда мева-сабзавотчилик соҳасида агрофирмалар фаолиятини ташкил этиш борасида олиб борилаётган ишлар ҳам масалага жиддий ёндашган ҳолда илмий тадқиқотлар олиб боришни тақозо этмоқда.

Тадқиқот методологияси. Республикамизда мева-сабзавот маҳсулотлари асосан хусусий тармоқда етиштирилаётган бўлиб, унинг 75-85 фоизи деҳқон ва фермер хўжаликлари зиммасига тўғри келган бўлса, бугунги кунда боғдорчилик соҳасидаги йирик тадбиркорлик субъектларининг сони ортиши мева-сабзавот етиштирувчи хусусий тармоқ ўртасида рақобатнинг кучайишига олиб келмоқда. Бундай тизимда мавсумий пишиб етиладиган ва транспортда ташишга кўп ҳолларда ноқулай бўлган сабзавот маҳсулотлари жуда кўп сонли, жойлашуви жиҳатидан тарқоқ ҳамда ҳажми кичик деҳқон ва фермер хўжаликларининг рақобат курашида иштирок қилишлари учун уларнинг кооперацияга бирлашишлари муҳим аҳамият касб қилади. Бу борада республикамизда қатор ташкилий-иқтисодий ҳамда ҳуқуқий асослар яратилмоқда. Шу сабабли мева-сабзавотчиликда савдо-логистика инфратузилмасини ривожлантириш ҳамдасоҳада қўшилган қиймат занжирини яратишга доир таклиф ва тавсиялар ишлабчиқиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан саналади.

Таҳлил ва натижалар. Мева-сабзавот маҳсулотлари экспортёрлари-нинг қишлоқ хўжалиги бирлашмалари аъзоларини мева-сабзавот маҳсулот-ларини ишлаб чиқаришнинг янги технологияларига ўргатиш, қишлоқ хўжалиги бирлашмалари аъзоларининг ерларида агротехник тадбирлар мониторингини ўтказиш, қишлоқ хўжалиги бирлашмалари аъзолари томонидан ишлаб чиқариладиган мева-сабзавот маҳсулотларининг ташқи бозорларида маркетинг тадқиқотларини ўтказиш билан боғлиқ харажатларининг 50 фоизини қоплаш учун субсидиялар тақдим этилиши ишлаб чиқилди.

1-Расм. Маҳсулот сотиш соҳасида кооперация муносабатларини ривожлантиришнинг ташкилий моделлари

Мамлакатимизда мева –сабзавотчилик соҳасини такомиллаштириш, шу жумладан мева-сабзавот маҳсулотлари экиладиган майдонларни, сақлаш ва қайта ишлаш қувватларини сезиларли ошириш, мазкур тармоқни ривожлантириш учун халқаро молиявий институтларнинг маблағларини фаол жалб этишга йўналтирилган комплекс чоратадбирлар амалга оширилмоқда. Шу жумладан Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мева-сабзавотчилик соҳасида қишлоқ хўжалиги кооперациясини ривожлантириш чоратадбирлари тўғрисида”ги Қарорнинг қабул қилиниши айни муддаодир. Мазкур қарорга кўра, мева-сабзавот маҳсулотларининг ички ва ташқи бозорларини маркетинг таҳлил қилиш, контракция ёки воситачилик шартномалари асосида ишлаб чиқарилган маҳсулотларни тайёрлаш, ташиш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотишни ташкиллаштириш, жаҳон стандартларига мос мева-сабзавот маҳсулотларининг кафолатланган бозорини таъминлаш мақсадида қишлоқ хўжалиги бирлашмалари билан ҳамкорлик қилиш учун

экспортёрларни жалб этиш, қишлоқ хўжалиги бирлашмаларининг асосий функциялари этиб белгиланган.

Тадқиқотлар натижасида тайёрланган тавсиялар республикада бозор муносабатлари ривожланиши шароитида мева-сабзавот маҳсулотларини сотиш соҳасида кооперация муносабатларини ривожлантиришнинг назарий асосларини бойитишга хизмат қилади ва мамлакат ҳамда вазирликлар даражасида ишлаб чиқариш кооперативларини ташкил қилиш фаолиятини йўлга қўйиш билан боғлиқ амалий муаммоларни ҳал этиш борасидаги тадбирларни ишлаб чиқишда фойдаланиш мумкин.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон экспорт салоҳиятида қишлоқ хўжалигининг, айниқса, мева-сабзавот ва узум маҳсулотларининг аҳамияти жуда юқори. Охириги пайтларда бу маҳсулотларни етиштириш, қайта ишлаш ва экспорт қилиш бўйича бир қанча имтиёзлар мавжуд.

Мамлакатимизнинг экспорт салоҳиятидан янада тўлиқ ва самарали фойдаланиш учун қуйидагиларни таҳлил қилиш лозим:

- мева-сабзавот ва узум маҳсулотларни етиштириш, қайта ишлаш ва экспорт қилиш бўйича Ҳукумат томонидан чиқарилган бир қанча қарорлар ўрганиш;
- Ўзбекистонда мева-сабзавот ва узумни қайта ишлаш бўйича янги корхоналар қуриш ва мавжудларини реконструкция қилиш ҳамда қайта ишлаш имкониятига эга бўлган қувватлар таҳлил қилиш;
- янги ва қайта ишланган мева ва сабзавот маҳсулотларини экспорт қилишнинг зарурлигини асослаш ва уларнинг молиявий ҳолатини мустақамлашда ташқи савдо компанияларини таҳлил қилиш лозим.

Хулоса ва таклифлар. Қайта ишланган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг экспорт ҳажми ҳамда географиясини кенгайтириш, маҳаллий ишлаб чиқарувчиларга ўз маҳсулотлари экспортида янада қулай шарт-шароитлар яратиш мақсадида жамғарма Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки ҳамда фермер хўжаликлари билан ҳамкорликда республиканинг боғдорчилик ва мева-сабзавотчиликка ихтисослашган барча туманларида янги агрофирмалар ташкил этмоқда. Мазкур агрофирмалар импортчилар ва йирик хорижий савдо мажмуаларининг талабидан келиб чиқиб, мева-сабзавот маҳсулотларини йил давомида узлуксиз ташқи бозорларга етказиб бериш ҳисобига мақбул нархларда экспорт шартномалари тузиш ҳамда экспорт салоҳиятини қўшимча даромад олиш ҳисобига ошириш имкониятига эга бўлди. Ушбу агрофирмалар ишини самарали ташкил этиш мақсадида бугунги кунда жамғарма ходимлари жойларда фермер, деҳқон ҳамда томорқа хўжаликлари ўртасида тушунтириш ва тарғибот-ташвиқот ишларини олиб бормоқда.

Хулоса қилиб айтганда аграр тармоқда умумий кооперациянинг бир тармоғи экспорт фаолияти билан шуғулланувчи корхоналар ҳисобланади. Бу жараён янгива қайта ишланган мева ва сабзавот маҳсулотларини экспорт қилиш бўйича ихтисослаштирилган компанияларнинг таркибидаги ташқи савдо компаниялари ҳамда мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш ва экспортини ривожлантириш жараёнидаги ташкилий-иқтисодий муносабатларни ўз ичига олади. Шу сабабли мева ва сабзавотчилик соҳасида кооперацияни ташкил қилишда экспорт имкониятларини ҳисобга олиш зарур.

АДАБИЁТЛАР

1. Тошматов Р.Х. Ўзбекистон ҳудудларида мева-сабзавотчиликни ривожлантириш: методологияси, таҳлил ва прогноз. Монография “LESSON PRESS” 2017 й 124 б
2. Эргашев Р.Х., Равшанов А.Д. Мева-сабзавот ва узум етиштиришнинг устувор йўналишлари. Сервис илмий-амалий журнали. -Самарқанд, 2020. №1-Б. 46-50
3. Ашурметова Н.А Республикада мева-сабзавотчилик тармоғининг рақобатдошлик позициясини баҳолаш“Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 6, ноябрь-декабрь, 2017 йил
4. Пардаев О.М. Маҳсулотларни сақлаш ва сотиш хизматлари самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш. Докторлик диссертацияси автореферати. Самарқанд. 2017. 88 б.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2020 йил 29 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 14 мартдаги Мева-сабзавотчилик соҳасида қишлоқ хўжалиги кооперациясини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4239-сонли Қарори
7. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид Давлат дастурини ўрганиш бўйича Илмий услубий рисола Т.2017
8. Салимов Б.Т., Юсупов М.С., Юсупов А.С.. Жаҳон аграр ва озиқ-овқат бозорларига интеграциялашув шароитида мева-сабзавот маҳсулотларининг рақобатбардошлигини ошириш. Монография. -Т.: Иқтисодиёт, 2014. – 165 б. Бакиев А. Р. и др. Производство и экспорт плодоовощной продукции в Республике Узбекистан // Экономика и финансы (Узбекистан). – 2015. – №. 11
9. Юлдошев Ф.Т. (2019). Ўзбекистон мева-сабзавотчилик тармоғининг ривожланиш тенденцияла РИ. Архив научных исследований, 1(1).
10. Рыжкова С.М., Кручинина В.М., Гасанова Х.Н., Гумеров В.Р., Газалиев М.М. Развитие рынка плодоовощной продукции в России // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2015. – №5. – С. 59-64.; Силко, Е. А. Тенденции развития рынка плодоовощной продукции / Е. А. Силко // Материалы III Международного научного конгресса "Предпринимательство и бизнес в условиях экономической нестабильности", Москва, 24–25 июня 2015 года / Финансовый университет при Правительстве РФ. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью "Научный консультант", 2015. – С. 101-102.